

UDK: 821.163.4(497.6).09

Primljeno: 31. 03. 2020.

Pregledni rad

Review paper

Šeherzada Džafić

POSTMODERNA ETIKA DARKA CVIJETIĆA

Slijedeći one aspekte teorije postmoderne etike Zygmunta Baumana koji ukazuju na razlike između moderne “historije”, koja donosi samo ono što se već dogodilo, i postmoderne književnosti koja “ispravlja” prošlost konfabulirajući ono što se moglo dogoditi, rad interpretira opus bosanskohercegovačkog pisca Darka Cvijetića, čija (re)prezentacija bosanskohercegovačke stvarnosti nudi literarnu istinu o iskustvima zločina nad nevinima i moguću novu etičku ideju čovječnosti. Polazeći od stajališta da etička strana književnog teksta poziva na kritičko razmišljanje jače i djelotvornije od činjenica i dokumenata, Cvijetićeve djela iščitavaju se kao svjedočanstva trauma koje se mogu pregorjeti samo i isključivo ako smo ih svjesni i spremni prihvatiti. Kao svjedočanstvo stvarnih događaja i njihovih posljedica, o kojima se uglavnom čuti, Cvijetićev književni tekst produbljuje savjest. Rad će ispitati etičku dimenziju (individualnu i kolektivnu) Cvijetićeve opusa između faktografije, literarne reprezentacije, protagonista, lirskih subjekata, pisca i recipijenta.

Ključne riječi: etika; književni tekst; individua; kolektiv; trauma; Zygmunt Bauman

1. UVOD: (I)ZAZIVANJE EMPATIJE

Ljudska moralnost je nezamisliva bez empatije
(F. De Vaal).

Kada je na doktorskom studiju u Zagrebu Branka Vojnović, autorica disertacije *Sarajevska ratna priča: naracija, empatija, etika* (2012)¹, birala istraživačko pitanje, nastojala je u samome startu evocirati empatiju, onu koja je kod nje izazvana ratnim pričama koje su 90-tih, u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, redovno joj stizale na radno mjesto lektora u HINI². Kroz zajedničke doktorske kolokvije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu koji su trajali skoro tri godine³, Vojnović je, prezentirajući priče i teorije etike do kojih je dolazila, stvorila i među kolegama učesnicima kolokvija empatiju prema pročitanoj⁴. Pritom nije mogla a da ne postavi pitanje: “Možemo li čitanjem antiratne proze postati bolji ljudi?” Upravo to pitanje najbolje dotiče ono što je bila namjera mnogih filozofa i teoretičara etike, kao i pisaca koji su se odlučili progovoriti o dobru i zlu čovječanstva. Izazivati empatiju u i prema onome o čemu pišemo i što čitamo, preduvjet je etičkog prosuđivanja i moralnog djelovanja. Stoga je pitanje koje sadrže i na koje pokušavaju dati odgovore interpretacije što slijede: je li moguće da nas književnost približava etici jače nego dokumenti koji bi po svojoj prirodi trebali biti istiniti/ji?

¹ Vojnović, Branka (2012): *Sarajevska ratna priča: naracija, empatija, etika*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb. Disertacija je izrađena pod mentorstvom prof. dr. Zvonka Kovača.

² Naime, HINA (Hrvatska izvještajna novinska agencija) je tokom cijeloga rata primala i objavljivala priče (stvarne sudbine iz ratom zahvaćene Bosne i Hercegovine) da bi kasnije objavljivala i tekstove koji su tada bili izjednačavani s dokumentarnom građom (što će Branku Vojnović i ponukati da govori baš o etičkom aspektu naracije u središtu čega je empatija).

³ Doktorski kolokviji su bili sasvim neobičan i nesvakidašnji poduhvat koji je prakticiran na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kreiran od strane mentora Zvonka Kovača, kolokvij je omogućio da čak osam doktoranata učestvuje u praćenju i kreiranju osam doktorskih teza. U tom smislu, svi smo pratili “priču” o etičkoj strani književnosti posebno kada je u pitanju sarajevska, odnosno bosanska ratna priča. Ono što je specifično za paradigme bosanske ratne i poratne stvarnosti jeste količina tekstova, tako da smo svi bili svjedoci jednom mukotrpnom sužavanju materijala na disertaciju koja je kasnije uobličena. Više o disertaciji Branke Vojnović, kao i ostalim disertacijama nastalim u okviru doktorskih kolokvija vidjeti u knjizi Zvonka Kovača *Interkulturalne studije i ogledi. Međuknjiževna čitanja, mentorstva* (FFZG 2016).

⁴ Određenje empatije ukazuju na činjenicu da je to vještina koja ne nastaje sama od sebe, već se razvija. “... ona je temelj svih ponašanja koje povezujemo s dobrotom, te je izvor suosjećanja, altruizma, požrtvovanosti i milosrđa” (Davis 2018: 5).

2. OD MODERNE UTOPIJE DO POSTMODERNE ETIKE

I Poljski sociolog Zygmunt Bauman (2009) polazi od pitanja u čijoj je srži empatija: “Jesam li učinio dovoljno za Drugoga?”, uz nakanu etičkoga promišljanja postmodernizma, odnosno “tekućega modernizma”. Nastojeći ukazati na razlike između moderne i postmoderne, Bauman obrazlaže da je moderna doživjela veliki neuspjeh jer je postavila ciljeve koje je bilo nemoguće ostvariti. S druge strane, postmodernizam bi mogao izbjeći greške modernizma i doseći moralnu odgovornost⁵ budući da postmoderna etika polazi od toga da ne postoji etički kod neuništivog temelja i univerzalne primjenjivosti, dok ga je moderna upravo takvog podrazumijevala. Bauman to objašnjava moralnom ambivalentnošću ljudi – bića koja su istovremeno i dobra i zla. Ljudi nikada nisu samo dobri ili samo zli, a moralni fenomeni su inherentno neracionalni, povezani sa aporijskim karakterom morala. Problem moderne je u tome što nije vjerovala pojedincu, već polazila od ubjeđenja da samo većina može donositi dobre odluke. Postmoderna se može osloboditi iluzija ako prihvati da je moralnost beskrajna i bezuvjetna, a briga i sumnja u vlastiti nedovoljni angažman jedina utjeha nositelju morala. Bauman se referira na Diderota koji je modernog čovjeka nazvao posteromanom, a to je onaj koji je zaljubljen u buduća pokoljenja. Buduća su pokoljenja trebala ostvariti ideal kojem je moderna težila, no nikada ga nisu ostvarila; naprotiv mnoge katastrofe desile su se iz ovoga uvjerenja. Baumanova kritika etičke univerzalnosti definira razliku između pravila, dužnosti i odgovornosti. Dok pravila s pripadajućim dužnostima mogu biti univerzalna, odgovornost to nikada ne može biti: “dužnosti nas nastoje učiniti sličnima, odgovornost je ono što nas čini pojedincima” (Bauman 2009: 72). Moralnost nije mjesto kalkulacija i traženja interesa, ona ne zahtijeva nikakav reciprocitet. Jedini kriterij moralnosti je moja savjest koja me stalno tjera da se pitam jesam li dovoljno učinio i jesam li mogao više – moralni je poziv nešto sasvim lično. Postmoderna etika, po Baumanu, mora nanovo priznati Drugoga kao bližnjega koji konstruira samu jezgru sebe. Blizina je ono što čini jedinstvenost etičke situacije. Moralno sebstvo rođeno je u stanju blizine, koja se u modernim društvima izgubila, a na postmodernim društvima je da ponovno nađu tu blizinu. Zaključuje da je moralna odgovornost neotuđiva i dragocjena te ne smije podleći fragmentiranju i ustupcima,

⁵ Bauman kritikuje modernu potragu za univerzalnim i apsolutnim teorijskim utemeljenjem morala pri čemu su moderni mislioci insistirali i nastojali nametnuti sveobuhvatnu i unitarnu etiku s nizom moralnih pravila koja svaki pojedinac treba naučiti i pokoriti im se. U postmoderni čovjek je fragmentiran, istovremeno je nosilac više uloga u kojima je funkcionalno zamjenjiv. Upravo je ta fragmentirana ličnost nosilac moralne odgovornosti: “Biti moralan je prilika koja se može prihvatiti, pa ipak se može i lako odbiti” (Bauman 2009: 98).

a njena beskrajnost i bezuvjetnost očituju se u strepnji da se moglo više poduzeti. Na čovjeku je danas da vidi put prema Drugome.

Na koncu, nužno je postaviti pitanje koja je uloga književnosti⁶ u kontekstu Baumanovih promišljanja? I sam Bauman referira na mnoge književnike, uzimajući za primjere djela koja su promovirala moral i etiku. Rješenja vidi u pojedincu (svako treba poći od sebe i propitivati vlastitu etičnost) što vodi do više sličnih pojedinaca, ka etički osviještenom kolektivu. U narednim interpretacijama nastojat će se ukazati kako je moguće u književnim djelima, kakva su Cvijetićeve, iščitavati moralnost koja ide u tom smjeru – od pojedinca ka zajednici. Izvore moralnih moći, kako tvrdi Bauman, nužno je razotkriti da bi se i razlozi njihove prošle nevidljivosti bolje shvatili i tako dobila “mogućnost povećanja prilika za moralizaciju društvenog života” (Bauman 2009: 10). Cvijetićeve opus pozicionira se upravo u tim parametrima moralnosti.

3. POSTMODERNA ETIKA U OPUSU DARKA CVIJETIĆA

*Moja knjiga naime takoreći iznutra omeđuje ono etičko;
i uvjeren sam da se ono, strogo, može omeđiti jedino tako.*
(Cvijetić 2016)

Centralni motivi Cvijetićeve stvaralaštva smrt, zvjerski zločini, nemogućnost suprotstavljanja i odbrane od zla koje je snašlo nevine ljude, potom tema masovnih grobnica, implicitni ili otvoreni pozivi na priznanje zlodjela činjenih u ime pogrešnih ideologija... svjedočanstvo su “svjetonazorskog bunta i hrabrosti, čiji je fenomenološki korijen u poetikama povijesnih avangardi” (Kos Lajtman 2017: 246). Literarna obrada ovih tema podvrgnuta je „tehnikama redukcionizma i jezičnom iskazu začudnosti” (ibidem), a problematiziranje etičkog supstrata ne fokusira se samo na vrijeme izvršenja masovnog zločina nego se moral posrnulog kolektiva pretresa i u periodu prije 90-tih. Sve to zajedno postaje razlikovno obilježje Cvijetićeve poetike.

Već u prvoj knjizi poezije *Noćni Gorbačov* (1990) prisutne su slutnje užasa koji slijedi⁷. Zbirke *Himenica* (1996), *Manifest mlade Bosne* (2000), *Passport for Sforland*

⁶ O etičkoj kritici u književnosti više u radu Jasne Ćurković Nimac koja se uključuje u raspravu između R. Posnera i N. C. Nussbaum o javnoj ulozi književnosti. Nimac se priklanja teorijama (posebno Nussbaum), koje povezuju etiku i književnosti uz proaktivan stav da “književni potencijal za oblikovanje moralnih odluka treba pravilno usmjeriti” (Ćurković 2012: 341).

⁷ Andrijana Kos Lajtman (2017a : 566) ističe kako su čak i toj zbirci motivi smrti, uz pripadajuću slutnju tame, zla, tmurnih pa i apokaliptičkih slika, vrlo prisutni. Za ilustraciju, poslužiti će već sami naslovi nekih od pjesama iz prve Cvijetićeve zbirke: *Ubijanje drvenkonjića*, *Raskoljnikovljeva*, *Pogimulog*, *Noćni Gorbačov*, *O Galipolju*, *Niska, niska, kalašnjikov* itd. Dominantan ton zbirke jest bunt i prkos povezan s neekspliciranim osjećanjem

(2004), *Masovne razglednice iz Bosne* (2012), *Konopci s otiskom vrata* (2013), *Mali ekshumatorski eseji* (2015), *Emotikoni u Viberu* (2016), *Paraolimpijske himne* (2017) i *Ježene kožice* (2017) postat će memnotopi⁸ kataklizme koja se pokušala sakriti, zaboraviti ili relativizirati. Tematski kompleks masovnih grobnica dominira zbirkom *Masovne razglednice iz Bosne*, a proteže se i kroz sve druge Cvijetićeve knjige pjesama, da bi u novije vrijeme preuzeo tematski primat i u poetsko-proznim oblicima, njegovim esejima i romanima, posebno u višestruko nagrađivanom romanu *Schlinderov lift* (2019), uzdižući promišljanje o najvažnijim etičkim pitanjima ovog vremena i prostora do statusa ljudskog prioriteta nad prioritetima. Na sve to ne oglašuje se ni kritička recepcija, priznajući Darku Cvijetiću, pored ostalih kvaliteta, i status pisca koji je preuzeo moralno liderstvo u tzv. postjugoslavenskoj književnosti.

Književni diskurs koji u prvi plan stavlja moralne fenomene u pravilu ne robuje formi. Cvijetić je, međutim, i ne potcjenjuje – forma je u funkciji svjedočanstva. Zato i ne čudi da se paralelno i u kontinuitetu izražava kroz poeziju i prozu (*Manifest mlade Bosne*), ili ih kombinira (*Emotikoni u Viberu*, *Paraolimpijske himne*, *Ježene kožice*), piše prozu koja je poezija, pretapa stih u rečenicu (*Schlinderov lift*).

3.1. Od individualne do kolektivne etike

Darko Cvijetić nije utopista, on se uspješno odupire socijalnim pritiscima, ali je duboko svjestan i činjenice da su više nego rijetki pojedinci koji će na sebe preuzeti odgovornost moralnog oporavka društva. Međutim, nikada ne odustaje od uvjerenja da je društvo skup pojedinaca i da stoga uticaj na kolektivnu svijest nije nemoguća misija. Buditi potisnutu savjest je misija, jer, kako bi rekao Bauman, dužnosti nas “nastoje učiniti sličnima, a odgovornost je ono što nas čini pojedincima” (2009: 72). Dok se to ne desi, raspadnuta tijela i razbacane kosti svoj smiraj nalazit će makar u njegovim stihovima. A stihove će uvijek neko čitati i držati u životu njihov smisao i poruku, spašavajući i označiteljsku i referencijalnu polutku riječi/znaka od “oglinjavanja”. Upravo onako kako Cvijetić piše u eseju “Onaj koji štiti”:

Riječi koje dugo nitko ne izgovori, od viška nekazice imaju umrznuto desno oko, kao u lubanje kvarnih tavanskih lutaka, pa smežuravaju u starice ili u jagodice kad se predugo kupaš. Riječi koje nitko ne izgovara dugo, vremenom oglinaju, usrame se, prozemljaju. (Cvijetić 2017)

nadmoći zla i, uopće, tamnih strana ljudskoga postojanja.

⁸ Kada su u pitanju masovne grobnice, ova poezija zadire dalje postajući memnotopima u onom smislu kako ih definirao Jan Assmann, a potom i Renate Lachmann.

Cvijetićeve poezija poziva na dijalog s Drugim, ona traži sagovornika, posvećenost i razumijevanje otvarajući mogućnost kolektivnog otrežnjenja kroz razvijanje individualne i kolektivne empatije. Između nerealnog optimizma da će se to u dogledno vrijeme desiti i vlastitog primjera i pozivanja, njegov *point of view* nepokolebljivo ostaje na poziciji jasnog viđenja i glasnog svjedočenja, čak i onda kada se zadesi između rečenog/napisanog i šutnje koja je glasnija onoliko koliko su vidljiviji užasi pred kojima se zatvaraju oči:

Ja ne znam koliko poezija može tu išta učiniti i koliko zapravo jedna pjesma ili jedan stih može da utiče, a na drugoj strani ja ne bih mogao da živim bez istine, ne bih mogao da pišem poeziju koja se bavi isključivo, ne zadahom mrtvih riječi, kako to kaže Gumiljov, nego se bavi onim što je permanentno, onim što su vaše oči vidjele. Ja sam bivao neprekidno tu i možda me to učinilo ovakvim kakav jesam i možda je taj senzorijski porastao i dobio na svom volumenu zahvaljujući tome što ste bili u epicentru zbivanja. (Cvijetić 2017)

Možda će Vam pomoći ako napišem par riječi o svojoj knjizi. Smisao te knjige je etički. Jednom sam u predgovor htio staviti rečenicu koju vam sada pišem jer će ova možda biti ključ:

Htio sam naime napisati da se moje djelo sastoji od dvaju dijelova: od onog koji je ovdje pred nama, i od svega onog što nisam napisao. I upravo taj drugi dio je važan. Moja knjiga naime takoreći iznutra omeđuje ono etičko; i uvjeren sam da se ono, strogo, može omeđiti jedino tako. Ukratko, vjerujem: sve ono o čemu danas mnogi blebeću, ja sam to u svakoj knjizi utvrdio tako što sam o tome šutio. I zato će knjiga, ako nisam u velikoj zabludi, kazivati mnogo toga što Vi sami želite reći, ali možda nećete vidjeti da je to u njoj kazano. (Cvijetić 2018a)

Cvijetićeve „kišobran sačinjen je od ljudske i književne čestitosti” (Avdić 2019), ali je u isto vrijeme njegov “opus umjetnički drzak i samosvojan, jedinstvenog pogleda koji se uspostavlja iznutra, u načinu kako sam sebe poetički oblikuje, ali i izvana, ispisvanjem svoje referencijalnosti prema zbilji koje je uvijek duboko svjestan” (Kos Lajtman 2017: 246), čineći time cvijetićeovski “ekshumatorski ekshumatorluk” (Cvijetić 2020).

3.2. Od estetike do etike književnog teksta

Jedna od specifičnosti Cvijetićeve opusa svakako je stil čija se snaga poetskog iskazivanja nalazi u “nevjerojatnoj vještini jezične ekshumacije kojom pjesnički glas rukovodi svojom poetikom iskopavanja skrivenih slojeva jezika” (Kos Lajtman 2017b: 4). Estetika iskopavanja jezika (koja rezultira začudnim ali djelotvornim

neologizmima) u homološkom je odnosu sa tematiziranim zbiljom. I dok se na estetskom planu rađaju nove riječi, na faktografskom se iskopavaju razbacani posmrtni ostaci. Formalno-izražajni i referencijalni aspekti sjedinjuju se u etičkoj dimenziji teksta.

Posredovanje ratne stvarnosti literarnim svjedočenjem u pravilu se zasniva na modelu "1+1+1". Holokaust je, naime, odnio šest miliona života, ali ih je odnio "jedan plus jedan plus jedan", tako da "civilizirani ljudi moraju braniti jedan po jedan život" (Kearney 2009: 70, prema Vojnović 2012: 13). No, šta je sa činjenicom da je rat u Bosni i Hercegovini donio žrtve koje nisu cjelina, da su raskomadana mrtva tijela razasuta u primarnim, sekundarnim i tercijarnim masovnim grobnicama? Upravo poezija Darka Cvijetića, širom uprtih očiju u zbilju, razlaže to 1+1+1 na manje dijelove, da bi ga ponovo sastavila. Cjelovitog JEDNOG treba iz dijelova 'rekompletirati'. Paradigmatična je u tom pogledu pjesma "Zakopavanje sestre" iz zbirke *Paraolimpijske himne. Aida, školska iz klupe*, sada živi u Nizozemskoj, udata je za Nijemca, ima već velike kćerke: "Javili krajem godine da su joj identificirali/ Brata u masovnoj/ I ona pokupila nekoliko kostiju/ Drugi puta sam je sreo 2005./ Opet joj našli brata/ Pa su je zvali 2008. - u novonađenoj masovnoj/ Još joj brata iskopali ... Dokle ću ovo, svakih četiri pet ljeta?/ Šta ću, moj školski, ako mi dogodine nađu/ Još brata? A meni pun mezar" (Cvijetić 2017: 12). Naslov *Zakopavanje sestre* dobija puni smisao zahvaljujući metafori grobnica u kojima nisu zakopani samo mrtvi već i živi koji za njima tragaju. Etika čovječanstva zatrpana je onoga trenutka kada su zatrpani ljudi u masovne grobnice. A najcrnja je ironija da će se u zbirci *Emotikoni u viberu* javiti motiv "manjka" kostiju: "Kolektivna dženaza dvadeset jednu godinu iza rata. Nema ukupno/ sedam kostiju, na njih pet imena./ Zubar, stolar, crtač, pričopričitelji – dvojica/ Kostiju nema koliko za pristojno ptiče." (Cvijetić 2016: 28)

Proces otkrivanja istine jeste i proces razumijevanja sve kompleksnosti fenomena etičkog, koje uključuje i demistifikaciju figure zločinca. Ne čini to Cvijetić da bi kompleksnošću psihomentalne strukture relativizirao krajnji užasni čin, naprotiv složenost identiteta počinitelja zločina još više zgrožava i podstiče na moralnu zapitanost. Jedan od zločinaca je čovjek koji je prije rata spasio dijete (što su dokumenti uredno donijeli) da bi u ratu taj isti "čovjek" ubijao nedužnu djecu. Koliko god u tom kontekstu bila tačna, nije ni malo utješna Baumanova teza da su "...ratove, mučenja, prisilne migracije i ostale proračunate brutalnosti koje su činile veći dio novije povijesti, dobrim dijelom provodili ljudi koji su iskreno vjerovali u opravdanost i neophodnost svojih djela, primjenom određenih osnovnih principa u koje su vjerovali, što znači da je upravo prenamaglašavanje organizacijske discipline

nad neovisnim moralnim sudom izvršitelja omogućavalo da inače moralne osobe sudjeluju u kolektivnom izvođenju moralno sramotnih djela, pogotovu u modernim oblicima genocida“ (Bauman 2009: 89).

Svu težinu puta preobrazbe morala od pojedinca, koji je takav kakav jeste, do kolektiva zarobljenog u bešćutnost moralne indiferencije, dočarava pjesma “Lepe Radić dva” u kojoj su: “U ulici do moje/ S imenom obješene mlade partizanke/ Arkanovi strijeljali dvojicu braće” (2017: 14), a “Dvadeset tri godine kasnije/ Na tom je mjestu grill-ćevabdžinica/ Napiju se koji put momci ispred pa/ Pjevaju i opet će ako bude sreće/ Sve balavci do dvadeset” (2017: 16). Dok stihovi iz zbirke *Emotikoni u viberu* jasno govore da, umjesto katarze, traje i nastavlja se proces ‘normalizacije’: “Svaki dan viđa onoga koji ga je mlatio nekoliko puta u obližnjem/ logoru. Šetaju predvečer, obojicu žene vode ispod ruke./ Onaj što je tukao, imao je moždani udar, žena ga vodi usporenog i krivoustog./ On, ovaj što je mlaćen, imao je dva srčana. Nosi tri bajpasa/ tablete u džepu košulje i ne smije se uzbuđivati./ Žene stanu, znaju se od prije rata./ Oni stoje nepomični. Tučeni i tučitelj šute, gledaju i se i čekaju svoje/ supruge. One zapisuju i govore./ Ne znaju one./ Da oni isto razmjenjuju recepte, o pravljenju sokova” (Cvijetić 2016: 20). Uprkos svemu, *Konopci s otiskom vrata* upozoravaju da su zakopane kosti tu, čak i uprkos razlici na koji način su ubijeni pokopani: “Pokopaniji snijeg ni ne čuju” (Cvijetić 2016: 36), kao što je i u životu konstantna svijest o njihovom postojanju.

3.3. Od teksta do čitatelja

U skladu sa stajalištima etičke kritike (W. Booth, B. Vojnović) čitatelj antiratne poezije suočen je s lirskim subjektima i akterima koji se nalaze u graničnim situacijama. On je izložen njihovom sistemu vrednovanja kroz stavove, uvjerenja, spoznaje tako da je uvijek prisutan u tekstu kroz odnos prema vrijednostima iskazanim u tekstu. Na taj način pojačano je definiran njegov vrijednosni sistem nazvan ethosom teksta. Ključni aspekt toga ethosa je odgovornost, koja ne znači samo postavljati pitanje “da li bih ja to učinio”, nego podrazumijeva dublju i širu upitanost nad sobom: jesam li podložan generalizacijama i omalovažavanjima? Osvijestiti ta pitanja znači omogućiti susret ethosa narativa s ethosom čitatelja, i kao pojedinac odazvati se zovu odgovornosti. Na tome tragu Bauman zastupa mišljenje da je odnos prema drugome ključan u realizaciji nekog moralnog koncepta, da bi, slijedeći istu misao, Paul Ricoeur uspostavio razliku između etike kao usmjerenosti prema

ispunjenom životu i morala koji prakticira to usmjerenje u normama koje karakteriše univerzalnost: “Ideja narativnog jedinstva jednog života nam tako garantuje da subjekt etike nije drugi do onaj kome priča doznačava narativni identitet (Ricoeur 2004: 186). U takvom načinu posmatranja dolazimo do onoga što se podrazumijeva pod kolektivnom traumom, a koja je uvijek događaj odnosno nesreća individue.

4. MOGUĆNOSTI KNJIŽEVNE (EST)ETIKE

Kompleks pitanja koja se tiču etike kolektiva Cvijetić dalje razrađuje pričom o prijedorskom Crvenom soliteru, ‘glavnom akteru’ romana *Schindlerov lift*. Priča o pojedinačnim sudbinama obilježenim zajedničkim prostorom priča je koja na poseban način odslikava konjunkturu unutar zemalja bivše Jugoslavije. A nije nimalo slučajno da baš kada piše o “zajedničkim estetskim prostorima” Bauman izdvaja primjer solitera koji može predstavljati prostor zajedništva, ali lako može postati i mjesto razjedinjavanja. Svako od stanara ima vlastita vrata i iza njih svoj svijet: “Bit života u estetskom prostoru je *solitarie*” (Bauman 2009: 221). To je prostor koji je zajednički za sve, a ipak sa zasebnim značenjima: “(...) mnogi, ali sami, rame do ramena na napućenoj ulici, a ipak svaki u svojoj tišini tka vlastite priče iz prostora koji dijele, svaki podbacuje drugoga kao još jedan potporanj svojoj pozornici, koju je on/a uredila po svom scenariju. U estetskom prostoru zajedništvo je neredovito i slučajno” (Bauman 2009: 221).

Prije rata soliteri su bili sinonim socijalističkog modela suživljenja. U toku rata, prijedorski soliter postaje čistilište a većina njegovih stanara završava u paklu. Obrnuto kretanje od raja preko čistilišta do pakla ukazuje na genezu i transformaciju jednoga kolektiva i prostora koji veže taj kolektiv. Svaka priča unutar solitera je zasebna, a opet sve skupa su iste – osuđene na propast, bilo da je sami generišu i idu k njoj direktno ili da su samo svjedoci kao što je to lift (marke Schindler). Nakon što počne prisvajanje prostora, nakon što se komšije počnu dijeliti po imenima i prezimenima, nacionalnosti i religiji, nestaje svaki trag tog, pokazalo se, fragilnog socijalističkog morala:

I gdje se zaturio onaj smijeh s useljavanja. S proslava desetogodišnjice useljenja? Gdje su nestale zajedničke proslave Nove godine i Dana Republike, kad je čitava zgrada mirisala na sarmu i kolače i jabuke na kredit po balkonima? (Cvijetić 2019: 36)

Priča koju priča Darko Cvijetić koliko god bila personalizirana, cijelo vrijeme

govori o kolektivu i obraća se kolektivima, stavljajući krivicu na dušu svima koji su mogli ili mogu nešto učiniti, ali ne čine. Stoga bi pitanje “Možemo li postati bolji ljudi?” trebalo zamijeniti pitanjem “Želimo li postati bolji ljudi?”⁹. U kontekstu toga, Zvonko Kovač zaključuje kako “književnost zorno predočava i izvor je etičkih primjera” (Kovač 2016: 248), dok je svjesno odabrana pozicija empatijskog čitatelja “visoko moralan čin” (ibidem). Hoćemo li postati takvi čitatelji, u nama je i do nas je.

5. ZAKLJUČAK

Književni opus Darka Cvijetića udar je na kulturu Velike šutnje nastale iznad otkrivenih i iskopanih masovnih grobnica. Topos masovne grobnice ustvari je metafora cjelokupnog života nakon rata kada i preostaje samo sastavljanje krhotina. Ako to nije mrtvo raskomadano tijelo, onda jeste duh koji živi od razasutih sjećanja. Uspjeh pojedinca da reintegriše svoj identitet pretpostavka je uspostave novog kolektivnog morala. U tom smislu Cvijetić prijanja uz Baumanovu nevjericu prema univerzalnom, “svemogućem” moralu modernizma, polažući sve, ponajprije svoje književno stvaranje, na pojedinačna (koja su pretpostavka kolektivnim) suočavanja s prošlošću. Empatijski čitatelj je drugo ime za protagonistu takvoga suočenja. Ali, empatijski čitatelj, u inerciji etnički isključivih memorijalnih narativa koji dominiraju javnim prostorom, neće pasti s neba. Njega treba stvarati, što Darko Cvijetić čini od svoga prvog napisanog književnog slova.

IZVORI:

1. Cvijetić, Darko (2013), *Konopci s otiskom vrata*, Digitalne knjige, Prijedor
2. Cvijetić, Darko (2015), *Mali ekshumatorski eseji*, Zadužbina “Petar Kočić”, Banja Luka – Beograd
3. Cvijetić, Darko (2016), *Emotikoni u Viberu*, Samouprava, Sarajevo
4. Cvijetić, Darko (2017), *Paraolimpijske himne*, Kulturno-umetniško društvo “Poiesis”, Ljubljana
5. Cvijetić, Darko (2017), “Zločinac je banalan čovjek”, <http://penbih.ba/2017/05/darko-cvijetic-zlocinac-je-uvijek-banalan-obican-covjek/> (pristupljeno: 15. 4. 2020).

⁹ Baranka Vojnović nakon detaljne interpretacije gotovo cjelokupnog bosanskohercegovačkog antiratnog korpusa, naposljetku postavlja ovo pitanje s objašnjenjem kako “u konačnosti procesa, zamjenjuje se glagol radnje, te smo svjesni da je pitanje osobne moralnosti pojedinca pitanje volje za činjenjem, stoga je primjerenije upotrijebiti aktivno *željeti* umjesto *moći*” (Vojnović 2011: 171).

6. Cvijetić, Darko (2018), "Onaj koji šuti": <https://darkocvijetic.wordpress.com/2017/07/26/onaj-koji-suti/> (pristupljeno 13. 4. 2020).
7. Cvijetić, Darko (2018a), "Esej o zvonu", nomad.ba/esej_o_zvonu (pristupljeno 20. 3. 2020).
8. Cvijetić, Darko (2019). *Schindlerov lift*, Buybook, Sarajevo – Zagreb

LITERATURA

1. Avdić, Selvedin (2019), "Recenzija romana *Schindlerov lift* Darka Cvijetića", <https://www.buybook.ba/shop/product/1285/schindlerov-lift> (pristupljeno 13. 4. 2020).
2. Bauman, Zygmunt (2009), *Postmoderna etika*, AGM, Zagreb
3. Booth, Wayne (1988), *The Company We Keep*, University of California Press, Berkley and Los Angeles
4. Cvijetić, Darko (2020), "Portreti", Dokumentarno-dramski program RTV FBiH, ur. Selma Dizdar: <http://www.federalna.ba/bhs/vijest/327237/portreti-darko-cvijetic> (pristupljeno: 25. 3. 2020).
4. Ćurković Nimac, Jasna (2012), "Etička kritika u književnosti", *Filozofska istraživanja*, 126/32, Sv. 2, str. 327-342.
5. Davis, Mark H. (2018), *Emphaty: A social psychological approach*, Routledge
6. Kos Lajtman, Andrijana (2017), "Naježivanije tišine", *Život, Časopis za književnost i kulturu*, GOD. LXIV br. 5-6, str. 246-249.
7. Kos Lajtman, Andrijana (2017a), "Smrt kao dvostruki eksces u poeziji Darka Cvijetića", *Slavica Wratislaviensia* CLXVIII, AUWr No 3875, Wrocław, str. 565-579.
8. Kos Lajtman, Andrijana (2017b), "Poetika iskopavanja, kartografija ranjivosti", predgovor, [u:] D. Cvijetić, *Paraolimpijske himne*, Kulturno-umetničko društvo "Poiesis", Ljubljana
9. Kovač, Zvonko (2016), *Interkulturene studije i ogledi. Međuknjiževna čitanja, mentorstva*, Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb
10. Vojnović, Branka (2011), *Sarajevska ratna priča: naracija, emaptija, etika*, Doktorska disertacija, Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Zatvoreno spremište, Južna slavistika: DD (102174), Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb
11. Paul, Ricoeur (2004), *Sopstvo kao drugi*, Jasen, Beograd – Nikšić

POSTMODERN ETHICS OF DARKO CVIJETIC

Summary:

Following those aspects of Zygmunt Bauman's theory of postmodern ethics that point to differences between modern "history", which brings only what has already happened, and postmodern literature, which "corrects" the past by confabulating what could have happened, the paper interprets the work of Bosnian writer Darko Cvijetić, whose (re) presentation of the reality of Bosnia and Herzegovina offers a literary truth about the experiences of crimes against the innocent and a possible new ethical idea of humanity.

By starting from the hypothesis that the ethical side of a literary text calls for critical thinking stronger and more effective than facts and documents, we read Cvijetić's works as testimonies of traumas that can be overpassed only if we are aware and willing to accept them. As a testimony to real events and their consequences, which are mostly kept silent, Cvijetić's literary text deepens consciousness. The paper will examine the ethical dimension (individual and collective) of Cvijetić's opus between factography, literary representation, protagonists, lyrical subjects, writers and recipients.

Keywords: ethics; literary text; individual; collective; traumas; Zygmunt Bauman

Adresa autorice
Author's address

Šeherzada Džafić
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
seherzada.dzafic@unbi.ba